

De Rooms-Katholieke Kerk in Nederland aan het begin van een nieuw millennium

Rapport ten dienste van het Ad Liminabezoek van de Nederlandse bisschoppen van 7-13 maart 2004

Van 7 tot 13 maart 2004 brengen de Nederlandse bisschoppen een gezamenlijk Ad Liminabezoek aan Rome, zes jaar na dat van 1998. Ten dienste van dit bezoek is dit rapport opgesteld. De bisschoppen geven erin een schets van de pastorale en sociale situatie van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland. Het rapport bespreekt de voornaamste problemen en geeft een terugblik op het beleid van de bisschoppen in de afgelopen jaren. Op deze wijze maken de bisschoppen de heilige Vader deelgenoot van hun zorgen en hun positieve verwachtingen.

1. Hoe staat Nederland ervoor?

1.1. Cijfers

Volgens de gegevens, verzameld door het KASKI op grond van opgaven door de bisdommen en parochies, waren er eind 2002 waren er in Nederland ruim 5 miljoen rooms-katholieken op een bevolking van bijna 16,2 miljoen mensen. Dat is een percentage van 31%.¹ Mogelijk is dit aantal van ruim 5 miljoen aan de hoge kant. De Stichting Interkerkelijke Ledenadministratie (SILA), die de ledenadministratie van de parochies in de meeste bisdommen verzorgt en mutaties daarin bijhoudt sinds de burgerlijke overheid in 1994 de aantekening over de godsdienst om redenen van privacybescherming uit het burgerlijk bevolkingsregister heeft geschrapt, komt tot een totaal van ongeveer 4,5 miljoen katholieken.² Duidelijk is wel dat het aantal rooms-katholieken afneemt met gemiddeld ruim 50.000 per jaar tussen 1995 en 2002, terwijl

de Nederlandse bevolking in diezelfde periode groeit met gemiddeld 100.000 mensen per jaar.

Zulke officiële cijfers maken maar ten dele kenbaar in welke mate het katholieke geloof feitelijk wordt onderschreven. *God in Nederland*, een survey-onderzoek uit 1997, geeft een indicatie hieromtrent. Volgens dit onderzoek noemt 21% van de Nederlandse bevolking zich rooms-katholiek. Dat zou betekenen dat ongeveer eenderde van de geregistreerde rooms-katholieken slechts 'op papier' rooms-katholiek is. Men mag verwachten, menen de onderzoekers, dat zij nauwelijks of geen beroep op kerkelijke diensten zullen doen.³

Volgens hetzelfde onderzoek is het aantal zichzelf rooms-katholiek noemende Nederlanders bijna even groot als het aantal dat zich tot de kerken van de Reformatie rekent (22% in 1996). In het afgelopen decennium is het percentage buitenkerkelijken in Nederland een kleine meerderheid geworden (53% in 1996). Naar verwachting

1. Kerncijfers uit de kerkelijke statistiek over het jaar 2002 van het Rooms-Katholiek Kerkgenootschap in Nederland, in A.M. Garritsen (red.), *Pius Jaarboek, Almanak Katholiek Nederland 2004*, Houten 2003, 486-503.

2. Het aartsbisdom Utrecht en de bisdommen Breda, Groningen, Haarlem en Rotterdam nemen aan SILA deel. De bisschoppen van 's-Hertogenbosch en Roermond hebben parochies toestemming gegeven dit eveneens te doen. Volgens gegevens uit oktober 2003 doet 92,3% van de

vervolg noten op blz. 4

Per	31-12-1995	31-12-2000	31-12-2001	31-12-2002
Totale bevolking	15.493.889	15.983.103	16.105.285	16.192.842
Aantal rooms-katholieken	5.385.258	5.060.413	5.031.355	5.013.800
Percentage	34,8%	31,7%	31,2%	31,0%

zet deze trend zich door. Het Sociaal en Cultureel Planbureau verwacht dat in 2010 67% van de Nederlandse bevolking tussen 21 en 70 jaar 'buitenkerkelijk' zal zijn; 13% van de bevolking zal dan rooms-katholiek zijn, 9% protestant, 6% islamiet en 4% lid van een ander genootschap.⁴

1.2. Trends

Secularisatie, individualisering en religieus en cultureel pluralisme kenmerken de huidige Nederlandse samenleving. Bovendien vergrijst de Nederlandse bevolking. Terwijl tot 2001 de Nederlandse economie een sterke groei onderging, is er sindsdien sprake van een recessie. Stijgende criminaliteit en verruwing in het maatschappelijk leven hebben geleid tot een nieuwe roep om normen en waarden.

1.2.1. Secularisatie

De secularisatie heeft de derde generatie bereikt. Dit is de generatie van wie nauwelijks nog gezegd kan worden dat zij 'van huis uit' godsdienstig is of herinnering heeft aan een godsdienstig leefpatroon. In zekere zin betekent dit een voltooiing van de secularisatie op het niveau van het individu, maar ten aanzien van de bevolking als geheel zet de ontkerkelijking zich verder door. Het christendom heeft een minderheidspositie in de Nederlandse samenleving. De christelijke taal, symbolen en denkwijze verdwijnen uit het openbare leven. Godsdienst en ethiek moeten steeds meer moeite doen om in de verschillende sectoren van de

samenleving gehoor te vinden. De relevantie van godsdienst, geloof en kerk betreft slechts in geringe mate het publieke domein en lijkt zich te beperken tot het privé-leven, zelfs louter tot het innerlijk. Toch tekent zich meer recent een zekere kentering af. Men kan in het publieke domein ook weer aandacht vaststellen voor de maatschappelijke relevantie van godsdiensten en kerken.

1.2.2. Individualisering

De individualisering heeft steeds meer invloed in grote sectoren van de samenleving als economie, politiek, wetenschap, vrijetijdsbesteding, recht en media. Er is een toenemende vraag naar krachtige belevingen en emotie. Reclame heeft veel invloed.

Er leeft onder jongeren en jong volwassenen een nieuwe interesse voor zingeving, religie, spiritualiteit en ethiek. Maar deze interesse is niet gericht op beleving in collectieve of geïnstitutionaliseerde verbanden. Het animo om zich als lid te binden aan een godsdienstig genootschap is gering. Het autonome individu houdt ook in religieus opzicht de regie in eigen handen. Men laat zich in met religie of spiritualiteit als belangstellend toeschouwer. Mensen die nog enige binding hebben met de kerken, wenden zich op bepaalde momenten van hun levensloop tot een van de kerken of kerkelijke gemeenschappen met een vraag om een dienst van religieuze aard. Zij stellen zich als het ware op als klanten.

Daarbij komt een toenemende druk op kerngemeenschappen als huwelijk, gezin, familie en parochie. Zelf gekozen vormen

parochies van het bisdom 's-Hertogenbosch mee en 70% van de parochies uit het bisdom Roermond. Daarmee is het landelijk deelnamepercentage 91,7%. Dit percentage verklaart het verschil tussen de cijfers van het KASKI en die van SILA.

3. Th. Schepens, L. Spruit, J. Kregting, *De Rooms-Katholieke Kerk in Nederland, 1960-2000, Een statistisch trendrapport* (Memorandum nr. 326), Nijmegen-Tilburg, 2002, 10.

4. J.W. Becker, J.S.J. de Wit, *Secularisatie in de jaren negentig, Kerklidmaatschap, veranderingen in opvattingen en een prognose*, Den Haag 2000, 59.

van relatie worden belangrijker geacht dan voorgegeven vormen. Gemeenschap is lang niet altijd een vanzelfsprekend gegeven dat mensen stabiliteit, geborgenheid en veiligheid biedt. Het vormen van gemeenschap vereist meer en meer bewuste investering en bewust afzien van vele andere mogelijkheden. Er zijn echter inderdaad steeds weer mensen, jong en oud, die zich concreet en vrijwillig inzetten in allerlei gemeenschap bevorderende activiteiten voor verschillende groepen van onze samenleving.

1.2.3. Pluralisme

Het toenemende pluralisme heeft grote invloed op de sociale cohesie. In de drie grote steden (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag) heeft gemiddeld 45% van de bevolking een allochtone achtergrond. Bij twee van de drie allochtonen is die achtergrond niet-westers. Naast het religieus en etnisch-cultureel pluralisme brengt ook de tendens tot expressie van individuele eigenheid met zich mee dat in het dichtbevolkte Nederland vele leefstijlen naast elkaar voorkomen. Pluralisme gedijt in een sfeer van tolerantie. Nederlanders staan vanouds bekend als een verdraagzaam en gastvrij volk. Toch zijn juist de laatste jaren, vooral in de politiek, de grenzen van de tolerantie en de gastvrijheid meer aan de orde gesteld. Dat gebeurt mede tegen de achtergrond van groeiende criminaliteit en van het gevoel dat het openbare leven onveiliger geworden is. Ook omgangsvormen zijn ruwer en harder geworden. Pluralisme kan bevordering van een getuigeniscultuur teweeg brengen, die onder negatieve voortekens tot een conflictcultuur kan worden.

1.2.4. Vergrijzing

De Nederlandse samenleving vergrijst: 13,7% van de Nederlandse bevolking was in

2002 ouder dan 65 jaar. De vraag of er in de toekomst voldoende personeel en geld beschikbaar is voor de zorg voor de ouder wordende mens, staat hoog op de politieke agenda.

1.2.5. Economisch klimaat

Economisch moet Nederland tot de rijke landen gerekend worden. Er is weliswaar de laatste jaren sprake van een recessie die doorwerkt in de mogelijkheden tot financiering vanwege de overheid. Dat raakt ook activiteiten van de Kerk. De maatschappij is sterk geëconomiseerd. Dat geldt voor alle onderdelen. Een vervlakking naar een platte, slechts op materiële waarden bedachte samenleving dreigt door te zetten en daagt de Kerk uit het 'tegengeluid' van het Evangelie met woord en daad te verkondigen.

1.2.6. Waardebeleving

Het Europees waardeonderzoek laat zien dat Nederlanders gezin (80,6%), vriendschap (59,4%), vrije tijd (53,2%) en werk (47,5%) belangrijk vinden. Religie (17,6%) en politiek (9,8%) staan minder hoog aangeschreven.⁵ Naarmate Nederlanders zelf de inrichting van hun leven kunnen bepalen en onder controle hebben en bovendien zichzelf als welvarend beschouwen, blijken zij tevreden over de gang van hun leven. De nadruk op persoonlijke autonomie en individuele vrijheid ondermijnt een gezag dat berust op traditie, religie of formele autoriteit. Volgens het waardeonderzoek is het onderling vertrouwen in Nederland hoog en een belangrijk sociaal bindmiddel, al moet daaraan toegevoegd worden dat deze bevinding berust op gegevens uit 1999-2000. Mogelijk is dit onderling vertrouwen binnen de samenleving zwakker geworden als gevolg van gebeurtenissen sindsdien, zoals de aanvallen in de Verenigde Staten van Ame-

5. Voor het volgende zie L. Halman en J. Kerkhofs, Het Europese waardeonderzoek: enkele resultaten, in H. van Veghel (red.), *Waarden onder de meetlat, Het Europese waardeonderzoek in discussie*, Budel 2002, 11-54.

rika op 11 september 2001 en de moord op Pim Fortuyn, het spraakmakende boegbeeld van een nieuwe politieke beweging, op 6 mei 2002.

Volgens het Europees waardeonderzoek neemt het vertrouwen van Nederlanders in de kerken en kerkelijke gemeenschappen af. Bij ethische vraagstukken zijn zij steeds minder geneigd zich aan algemene richtlijnen te houden, maar geven de concrete situatie en persoonlijke voorkeuren de doorslag. Er is een tamelijk hoge acceptatie van echtscheiding. Dat geldt eveneens van euthanasie en in mindere mate ook van abortus. Sociale 'zonden' daarentegen als joyriding, steekpenningen, fraude met uitkeringen en ook wel belastingontduiking kunnen rekenen op duidelijk minder aanvaarding. De waardeschaal van rooms-katholieken wijkt in tegenstelling tot die van protestanten niet af van die van de gemiddelde Nederlander.

In de Nederlandse wetgeving betreffende relaties tussen personen wordt het begrip 'huwelijk' thans ook gebruikt voor relaties van personen van hetzelfde geslacht. De Nederlandse bisschoppen hebben hun bezwaren daartegen kenbaar gemaakt.

1.3. Politieke constellatie

Na een periode van afwezigheid in de regering dragen de christen-democraten thans weer regeringsverantwoordelijkheid. De huidige regering, een coalitie van christen-democraten en liberale partijen, draagt het belang uit van het maatschappelijk debat over waarden en normen en staat meer open voor de bijdragen daarin van de kerken in Nederland.

2. Hoe staat de R.-K. Kerk in Nederland ervoor?

2.1. Samenstelling Bisschoppenconferentie

In de afgelopen periode vonden verschillende wijzigingen plaats in de samenstelling van de Nederlandse Bisschoppenconferentie. Bij het vorige Ad Liminabezoek in 1998 was mgr. A.L.M. Hurkmans reeds benoemd tot bisschop van 's-Hertogenbosch, maar nog niet gewijd. Mgr. J.M. Punt, toen hulpbisschop van Haarlem en legerbisschop, is in 2001 benoemd tot bisschop van Haarlem als opvolger van mgr. H.C.A. Bomers, die in 1998 is overleden. Mgr. W.J. Eijk is sinds 1999 bisschop van Groningen als opvolger van de in dat jaar overleden mgr. J.B.W.M. Möller. Er zijn ook enkele nieuwe hulpbisschoppen aangetreden: mgr. E.J. de Jong, hulpbisschop van Roermond (1999), mgr. J.G.M. van Burgsteden s.s.s., hulpbisschop van Haarlem (2000), en mgr. G.J.N. de Korte, hulpbisschop van Utrecht (2001). Mgr. J.F. Lescauwaet m.s.c., destijds reeds teruggetreden als hulpbisschop van Haarlem, was nog wel lid van de Bisschoppenconferentie. Hij is als zodanig teruggetreden in 2001. Mgr. J.A. de Kok o.f.m. heeft de meeste van zijn taken als hulpbisschop van Utrecht teruggegeven. Hij is nog lid van de Bisschoppenconferentie.

Nederland kreeg ook een nieuwe Apostolisch Nuntius. Mgr. A. Acerbi is in 2001 opgevolgd door mgr. F. Bacqué.

Secretaris-generaal van de Bisschoppenconferentie was tot 1999 dr. H.C. Verhoeven s.s.s., van 1999 tot 2002 dr. G.P. Stevens en sinds 2002 dr. E.J.J.M. Kimman s.j.

2.2. Cijfers⁶

2.2.1. Leeftijdsopbouw

Eind 2000 was 16,8% van de rooms-katholieken ouder dan 65 jaar. Het landelijk gemiddelde is 13,6%. Dit betekent dat katholieken in Nederland thans gemiddeld ouder zijn dan de landelijke bevolking. In 1960 was dit nog omgekeerd. Toen lag bovendien het percentage 65-plussers onder rooms-katholieken (6,8%) lager het landelijke (8,7%). De vergrijzing onder katholieken gaat dus sneller dan in Nederland als geheel. De aanwas van nieuwe, jonge leden blijft ver achter bij het wegvallen van ouderen door sterfte.⁷ De leeftijdsopbouw van de Nederlandse katholieken heeft gevolgen voor het type diensten dat van de Kerk gevraagd wordt, de participatie van vrijwilligers en op termijn ook voor de beschikbare financiële middelen.

2.2.2. Participatie

De deelname aan het kerkelijk en sacramenteel leven vertoont een dalende tendens. Het percentage levend geboren kinderen dat ook gedoopt wordt, is in de afgelopen zeven jaar met 5% gedaald. Het aantal volwassenen dat in de Kerk wordt opgenomen blijft on-

geveer hetzelfde. Ook ten aanzien van het aantal eerste communies, vormsels en kerkelijke huwelijken toont zich de tendens tot vermindering. Dat geldt sinds kort ook voor het aantal kerkelijke uitvaarten. Het nominale aantal kerkelijke uitvaarten echter is groot. In een individualiserende cultuur, die nadrukkelijk aandacht vraagt voor de unieke betekenis van een overledene, betekent dit grote aantal een relatief omvangrijke post in de belasting van priesters, diakens en leken die als hun medewerkers vanuit de geloofsgemeenschap bij een uitvaart betrokken zijn.

2.2.3. Personele bezetting van het pastoraat en zielzorgeenheden

Het aantal actieve priesters is in de afgelopen zeven jaar met bijna 500, dat is rond 30%, gedaald. Het aantal permanente diakens is in diezelfde periode met 44 toegenomen en het aantal pastoraal werk(st)ers met 72. Samen is dat minder dan het aantal actieve priesters is afgenomen. Het totaal aan pastorale beroepskrachten is in die periode met ongeveer 15% verminderd. Vanaf 2000 is de jaarlijkse geleidelijke toename van het totaal aantal pastoraal werk(st)ers gestopt en enige daling ingetreden. Het aantal vrouwen onder de pastoraal

Per	31-12-1995	31-12-2000	31-12-2001	31-12-2002
Aantal doopsel	46.428	42.411	41.445	39.240
Perc. levend geboren en	24,4%	20,5%	20,5%	19,3%
Toetreding volwassenen	1.033	758	775	810
Doopsel volwassenen	648	554	605	640
Eerste communie	45.001	44.561	42.970	41.970
Vormsel	32.172	30.295	30.220	29.620
Kerkelijke huwelijken	14.070	10.715	9.200	8.855
waarvan gemengd	19%	18,1%	17,6%	18,6%
Kerkelijke uitvaarten	39.639	38.465	38.250	37.910
Perc. kerkgang weekend	11,3%	9,2%	8,8%	8,6%

6. Kerncijfers uit de kerkelijke statistiek over het jaar 2002 van het Rooms-Katholiek Kerkgenootschap in Nederland, in A.M. Garritsen (red.), *Pius Jaarboek, Almanak Katholiek Nederland 2004*, Houten 2003, 486-503.

7. *De Rooms-Katholieke Kerk in Nederland, 1960-2000*, 14-15.

werk(st)ers is toegenomen en bedroeg eind 2002 bijna 42%.

Naast de pastorale beroepskrachten zijn veel vrijwilligers in de parochies actief. Uit een onderzoek uit 1997 blijkt dat per parochie gemiddeld 170 gelovigen als vrijwilliger actief zijn; 60% van de vrijwilligers is vrouw, 40% is 60 jaar en ouder. Een vrijwilliger besteedt gemiddeld 12,7 uur per maand aan activiteiten voor de parochie.

de zichtbare aanwezigheid van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland steeds meer afneemt. Dit geldt ook voor andere kerken en kerkelijke gemeenschappen.

2.2.4. Religieuzen

Ook instituten voor godgewijd leven hebben te maken met een dramatische vermindering van het aantal en vergrijzing van hun

Per	31-12-1995	31-12-2000	31-12-2001	31-12-2002
Aantal werkzame priesters	1.610	1.242	1.117	1.112
seculier	915	780	737	699
regulier	695	462	440	413
Aantal werkzame diakens	199	234	230	243
fulltime/bezoldigd ⁸	55	104	82	87
parttime/onbezoldigd	144	130	148	156
Aantal pastoraal werk(st)ers	702	783	779	774
vrouwen	262	322	326	335

Eind 2002 bedroeg het aantal zielzorgeenheden, voornamelijk parochies, 1557. Dat is 43 minder dan twee jaar daarvoor. Vanaf 1960 is het totaal aantal zielzorgeenheden aanvankelijk gestegen tot 1839 in 1970 en sindsdien gedaald tot 1557 in 2002. Gerekend vanaf 1960 wijst dat op een daling van 5% en gerekend vanaf 1970 op een daling van 15%. Dat is nog altijd aanzienlijk minder dan de afname van de deelname aan het kerkelijk leven en van het aantal actieve priesters en religieuzen met 60-70% tussen 1960 en 2000. Er is sprake van een scheefgroei in de verhouding tussen organisatie en draagkracht in katholiek Nederland. Terwijl vanaf 1960 in Nederland talrijke nieuwe woonwijken gebouwd zijn, zijn sinds 1970 meerdere kerkgebouwen aan de eredienst onttrokken. Het gevaar is reëel dat

leden. De zorg voor de ouderen is een grote belasting. Een toenemend aantal kloosters ziet zich genoodzaakt leken in dienst te nemen om op deelterreinen leidinggevende functies te vervullen. Te groot geworden gebouwen worden aangepast of afgestoten. Slechts in enkele abdijen treft men een meer evenwichtige leeftijdsopbouw aan. Rondom de vanouds bekende instituten van godgewijd leven vormen zich kringen van geassocieerde leden die de spiritualiteit en het apostolaat van deze instituten in een nieuwe generatie voortzetten.

Op 9 december 2003 heeft de Congregatie voor de Instituten van het Gewijde Leven en de Sociëteiten van het Apostolisch Leven toestemming gegeven voor de oprichting van één conferentie van Hogere Oversten in Nederland met ingang van 1 januari 2004.

8. Tot en met 2000 werd geregistreerd of diakens fulltime dan wel parttime hun dienst vervulden. Daarna of zij al dan niet bezoldigd in kerkelijke dienst waren.

In de nieuwe conferentie gaan de vier aparte landelijke samenwerkingsverbanden samen van broeders en fraters, van beschouwende zusters, van ordes en congregaties van priesterreligieuzen en van congregaties van actieve vrouwelijke religieuzen. Zij werkten tot dan toe reeds samen in de Conferentie van Nederlandse Religieuzen.

Nieuwe kerkelijke bewegingen zijn op een meer prominente wijze dan voorheen in de Nederlandse kerkprovincie aanwezig. Er is nog geen adequate methodiek om het lidmaatschap van deze bewegingen in kaart te brengen.

2.2.5. Studenten

Het totaal aantal priesterstudenten is in de periode vanaf 1996 met 31% gedaald, het aantal diakens in opleiding is licht toegenomen. Het aantal theologiestudenten aan rooms-katholieke instellingen voor wetenschappelijk theologisch onderwijs of hogere beroepsopleidingen theologie blijft ongeveer gelijk. Onder deze studenten is de leeftijdsgroep tot 30 jaar in de minderheid. Onder hen neemt bovendien het aantal studenten met een niet-katholieke of niet-christelijke achtergrond enigszins toe.

Per	31-12-1996	31-12-2002
Vrouwelijke religieuzen	12.176	8.602
waarvan lid van actieve congregaties	11.363	7.950
van wie jonger dan 65 jaar		354
waarvan monialen	813	652
van wie jonger dan 65 jaar		112
in het buitenland	369	199
Broeders en fraters	1.779	1.279
waarvan lid van actieve ordes/congregaties	1.668	1.191
waarvan in priesterorde of -congregatie	625	456
waarvan in zelfstandige congregatie	1.043	735
van wie jonger dan 65 jaar		175
waarvan monniken	111	88
van wie jonger dan 65 jaar		42
in buitenland	136	91
Priesterreligieuzen	3.131	2.431
waarvan lid van actieve ordes/congregaties	3.004	2.336
van wie jonger dan 65 jaar		419
monniken	127	95
van wie jonger dan 65 jaar		23
in buitenland	568	457

Studiejaar	1996-1997	2000-2001	2002-2003
Priesterstudenten	171	147	118
Studenten diakenopleiding	49	57	63
Theologiestudenten	1.155	1.196	1.183
waarvan WO	791	717	779
waarvan HBO	364	439	404

2.2.6. Financiën

Nederland kent geen systeem van *Kirchensteuer* (waarin de overheid kerkafdrachten inzamelt en doorsluisst) of een systeem van subsidiëring van kerkgebouwen, kerkelijke activiteiten of kerkelijke bedienaren van overheidswege. Wel moet worden aangetekend dat katholiek onderwijs en katholieke zorginstellingen volledig gefinancierd worden uit de openbare middelen. Ook de thuiswonende zorgbehoefteige bejaarde religieus wordt van overheidswege bekostigd. Het onderhoud van kerkgebouwen legt een gemiddelde last van 45% op de inkomsten van parochies. De bijdrage van de overheid aan het onderhoud van met name monumentale kerkgebouwen is teruggebracht van 90% naar maximaal 60%.

Het gezamenlijke budget voor de kerkprovinciale en interdiocesane lasten bedraagt ruim 4 miljoen euro per jaar. Ongeveer 20% van dit bedrag wordt bekostigd door een omslag over de zeven diocesen; een kleine 10% van dit bedrag kan gefinancierd worden uit rente op vermogen; bijna 40% werd tot nu toe gefinancierd uit andere bronnen en 30% onttrokken aan het vermogen. Zonder adequate maatregelen zal een deficit optreden in de kerkprovinciale huishouding.

Een toenemende zware financiële last vormt de exploitatie en het groot-onderhoud (renovatie) van het Nederlands College te Rome.

3. Hoe hebben de Nederlandse bisschoppen op deze situatie ingespeeld?

Een terugblik op het decennium tussen 1993 en 2003 laat zien dat de Nederlandse bisschoppen vooral op drie punten hebben ingezet: op versterking van de identiteit van de Nederlandse katholieken, op versterking van hun onderlinge saamhorigheid en op vergroting van de maatschappelijke relevantie van de Kerk. Versterking van identiteit en van saamhorigheid betreffen de Kerk naar binnen toe (*ad intra*). Vergroting van maatschappelijke relevantie betreft de positie en de rol van de Kerk in de Nederlandse samenleving (*ad extra*). De inspanningen van de bisschoppen *ad intra* voeren in lichte mate de boventoon op hun inspanningen voor de presentie van de Kerk in de samenleving. Dit moet verstaan worden tegen een achtergrond waarin enerzijds de polarisatie wordt afgebouwd en anderzijds de structuren in de Kerk worden aangepast aan een kleiner geworden schaal.

Voor de tweede helft van de genoemde periode staat in het licht van een herstructurering van het kerkelijk leven. Dat geldt voor kerkprovinciaal en voor diocesaan niveau. Ambities, prioriteiten en organisatie dienden en dienen afgestemd te worden op beschikbare personele en financiële middelen, op de grootte van de rooms-katholieke gemeenschap en op de wijze waarop de leden aan de gemeenschap deelnemen. Dit proces van herstructurering is in volle gang.

Het maakt de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland tot een 'Kerk in ombouw'. In een periode van herstructurering treffen het terugblikken op wat geweest is en het vooruitblikken naar wat zich begint af te tekenen elkaar. Dit dubbele perspectief leidt tot ambivalentie in de beoordeling van de situatie van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland. Terwijl sommigen vooral geneigd zijn de afnemende lijnen te benadrukken, zijn anderen hoopvol ten aanzien van de toekomstige ontwikkelingen.

3.1. Versterking van identiteit, saamhorigheid en maatschappelijke relevantie

3.1.1. Evangelisatie, catechese en geloofsverdieping

Versterking van identiteit heeft betrekking op het zelfbewustzijn en het zendingsbewustzijn van de Nederlandse katholieken. Evangelisatie, catechese en geloofsverdieping zijn de voornaamste aandachtsvelden.

Het besef dat ook in Nederland missiëring geboden is en de invulling van deze opdracht was het voornaamste thema van het Landelijk Pastoraal Overleg in de periode van 1994 tot en met 1998. De bissdommen proberen parochies bewust te maken van hun missionaire opdracht in Nederland. Hier en daar begint dit besef aan te slaan en zoeken parochies mogelijkheden om aan deze opdracht vorm te geven. Men kan echter niet stellen dat het missionair besef breed leeft. Er worden van diverse zijden hulpmiddelen ontwikkeld en aangereikt, zoals pastoraat dat nadruk legt op presentie in het concrete leven van mensen, gebruik van nieuwe media, een bewerking van de Alpha-cursus, initiatieven van religieuzen en van nieuwe kerkelijke bewegingen.

Op het punt van het zelfbewustzijn beginnen Nederlandse katholieken iets meer

hun verlegenheid achter zich te laten. Zij letten niet langer allereerst op het soort katholicisme dat zij verondersteld worden te laten zien, maar presenteren zich als katholiek in een brede en daarmee niet-gepolariëerde zin van het woord. Vooral in katholieke maatschappelijke organisaties komt dit tot uiting.

Op het terrein van de catechese is in beginsel een langdurige impasse doorbroken over de vraag naar de richting van de catechese. De diverse actoren op het catechetisch veld zijn tot samenwerking bereid. Het belang van parochiecatechese wordt steeds meer onderkend en daadwerkelijk ten uitvoer gebracht. Nadruk valt op een catechese die op initiërende en mystagogische wijze invoert in het christelijk geloven als geheel.

De Nederlandse bisschoppen hebben vanaf 1998 in herderlijke brieven, verklaringen en beleidsnota's vorm gegeven aan hun opdracht tot verkondiging en leiding. In het kader van de voorbereiding op het jubileumjaar 2000 verscheen na een eerdere brief over Christus een schrijven over de Heilige Geest en een over God de Vader:

– *God in ons, De Geest die scheidt en levend maakt, Herderlijk schrijven over de Heilige Geest* (1998);

– *God die op ons wacht, Herderlijk schrijven over God de Vader* (1999).

De bisschoppen brachten tevens de volgende herderlijke schrijvens uit:

– *Ik was vreemdeling, Herderlijk schrijven over migranten en vluchtelingen* (1998);

– *Een Kerk voor rechtvaardigheid en vrede, De actualiteit van 'Pacem in Terris' veertig jaar later* (2003).

De volgende verklaringen of korte bisschoppelijke woorden zijn gepubliceerd:

– *Verklaring bij gelegenheid van de heiligverklaring van Edith Stein* (1998);

– *Verklaring over intercommunie* (1999);

– *Levend met één zelfde hoop, Over de*

betekenis van de ontmoeting met het jodendom voor katholieken (1999);

– *Reactie op het wetsontwerp toetsing van levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding en tot wijziging van het Wetboek van Strafrecht en van de Wet op de lijkbezorging – Wet toetsing levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding* (1999);

– *Het aangaan van een levensverbintenis, Kerkelijke viering en pastoraat* (2000);

– *De AIDSproblematiek, bezinning en oproep* (2000);

– *'Wiccen' en wegen, Instrument voor kwaliteitsbeheer in de catechese* (2000);

– *Ontmoeting en dialoog, Woord van de Nederlandse bisschoppen aan hun medegelovigen naar aanleiding van de terroristische aanslagen in de Verenigde Staten op 11 september 2001* (2001);

– *Brief aan de leden van de Tweede Kamer der Staten Generaal betreffende de openbare beraadslagingen inzake het voorstel van de regering Wet houdende regels inzake handelingen met geslachtscellen en embryo's (Embryowet)* (2001);

– *Oproep aan onze medegelovigen, om voor te lezen, ter overname, ter verspreiding, Interreligieuze gebedsdag Assisi, 24 januari 2002* (2002);

– *Verklaring over antisemitisme* (2002).

De bisschoppen hebben twee belangrijke beleidsnota's uitgebracht:

– *Meewerken in het pastoraat, Beleidsnota bij de 'Instructie over enige vragen betreffende de medewerking van leken gelovigen aan het dienstwerk van de priesters'* (1999);

– *Beziel en zelfbewust, Beleidsnota met het oog op een nieuwe dynamiek en een gedeelde visie in het katholiek onderwijs* (2002).

De Nederlandse bisschoppen volgen sinds 1983 de ontwikkeling van de Nederlandse wetgeving op het gebied van euthanasie nauwgezet en kritisch. Zij hebben het initia-

tief genomen hun bijdragen te bundelen in het Nederlands en het Engels en toe te sturen aan alle andere Bisschoppenconferenties en aan de katholieke theologische faculteiten in de wereldkerk. Er is grote belangstelling voor.

– *Euthanasie en menselijke waardigheid, Een verzameling van bijdragen van de Nederlandse Rooms-Katholieke Bisschoppenconferentie aan het proces van de ontwikkeling van wetgeving 1983-2002* (2002);

– *Euthanasia and Human Dignity, A Collection of Contributions by the Dutch Bishops' Conference to Legislative Procedure 1983-2001*, Utrecht/Leuven, 2002.

De Bisschoppelijke Commissie voor contact inzake Kerk en Samenleving en de Bisschoppelijke Commissie voor contact inzake Vrouw en Kerk hebben samen een raster ten behoeve van kerkelijk spreken over verschil en gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen uitgebracht (1998).

3.1.2. Versterking van saamhorigheid

Versterking van de onderlinge saamhorigheid heeft betrekking op de betrokkenheid van de Nederlandse katholieken op elkaar en op hun deelname aan het kerkelijk en sacramenteel leven. Ook een zorgvuldige omgang met de problematiek van het seksueel misbruik in pastorale relaties is van invloed op de saamhorigheid.

Versterking van de onderlinge betrokkenheid is gestimuleerd vanuit de oproep van de bisschoppen in het Ad Liminarapport van 1993 tot dialoog in een klimaat van vertrouwen. In het rapport van 1998 is dat bevestigd. Leden van de Bisschoppenconferentie hielden dialoogbijeenkomsten met onder meer theologen, vrouwen, ouderen, jongeren, vertegenwoordigers van migrantengemeenschappen, religieuzen, beoefenaars van biomedische en technische wetenschappen en brachten diverse werkbezoeken

(pers, vakbond, instellingen voor gezondheidszorg, katholieke universiteiten). Ook onderling hielden zij dialoogbijekomsten. Deze activiteiten hebben een positief resultaat gehad. Er is in algemene zin meer onderling vertrouwen en begrip gegroeid tussen verschillende groepen in de kerkprovincie en tussen de leden van de Bisschoppenconferentie. De jaren van de polarisatie zijn voorbij. Er heerst in de Nederlandse kerkprovincie een meer ontspannen klimaat.

Dialoog is en blijft een basis van de *communio* en blijft daarom belangrijk in katholiek Nederland. Steeds meer werd ook de ontmoeting 'met hart en ziel' een bindend element onder Nederlandse katholieken. Dat bleek op 7 november 2000 te Rome, de viering van de Nederlandse dag in het jubileumjaar, en op de feestelijke viering van het 150-jarig herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland op 7 juni 2003. Tegelijkertijd doet zich onder leden van de geloofsgemeenschap ook het verschijnsel voor van innerlijke distantie ten aanzien van de Kerk, haar leer en haar leiding.

Speciale aandacht ging uit naar de jeugd, een meer gelijkwaardige positie van vrouwen in de Kerk en allochtonen. Beleid en bundeling van krachten op het terrein van het jongerenpastoraat leidden tot een geslaagde deelname vanuit Nederland aan Wereldjongerendagen in Parijs, Rome en Toronto.

Een opvallend verschijnsel in de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland uit het afgelopen decennium is de toename van het aantal katholieken met een allochtone (westerse of niet-westerse) achtergrond. In 2000 waren er 50 allochtone gemeenschappen, waarvan 37 parochies. De geregistreerde kerkgangers in deze parochies behoren tot 14 taalgroepen.⁹ Er melden zich ook priesterstudenten uit deze groepen. De allochto-

ne gelovigen brengen accenten uit het katholicisme van hun land of cultuur van herkomst binnen in de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland.

Met het oog op het kerkelijk en sacramenteel leven hebben de bisschoppen een helder beleid vastgesteld en geïmplementeerd over de positie en taak van priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers. Daartoe hebben zij de beleidsnota *Meewerken in het pastoraat* uitgebracht als toepassing van de Romeinse *Instructie over de medewerking van lekgelovigen aan het dienstwerk van de priesters*. Veel parochies zijn betrokken in processen van herstructurering. Meerdere nieuwe verbanden grijpen die gelegenheid tevens aan tot bezinning op hun vitaliteit en opdracht. De parochies zijn aangewezen op de medewerking van vrijwilligers. Die medewerking wordt in ruime mate gegeven. Er wordt sterker onderscheiden tussen de liturgische vormgeving van de Eucharistie op zondag en van vieringen van Woord en gebed of Woord en communie. De regelmatige deelname aan het sacramenteel leven blijft een dalende tendens vertonen, hoewel die daling afvlakt.

Sinds 1995 bestaat de *Landelijke Instelling Hulp & Recht na seksueel misbruik in pastorale relaties*. De instelling is opgericht door de Nederlandse bisschoppen en de hogere oversten van instituten van godgewijd leven. De instelling neemt canoniek namens de bisschoppen en de hogere oversten de ingediende klachten in vooronderzoek en wil hulp en recht bieden aan mensen die seksueel misbruikt zijn in pastorale relaties en zich bij de instelling melden. Daartoe beschikt de instelling over een meldpunt. Wie zich meldt, kan ondersteuning krijgen van een vertrouwenspersoon en zo nodig verdergaande hulpverlening. Voor mensen die een officiële klacht willen indienen, is er de *Procedure bij klachten van seksueel misbruik in pastorale relaties*. Hulp en recht

9. J.J.M. Massaar-Remmerswaal, L.G.M. Spruit, *Allochtone geloofsgemeenschappen, Statistiek per mei 2000*, Nijmegen 2001.

zijn er eveneens voor diegenen die aangeklaagd worden wegens seksueel misbruik. Daarnaast ontplooit de instelling preventief werkende activiteiten op het gebied van voorlichting en bewustwording.

De ervaringen in de eerste jaren hebben geleid tot een verbreding van het bereik van de procedure. De voornaamste verandering betreft dat het niet uitsluitend gaat om misbruik in pastorale relaties, maar in afhankelijkheidsrelaties.

Tussen 1998 en 2003 zijn er in totaal 32 klachten ingediend met een opvallende piek van 12 klachten in 2002, waarschijnlijk mede veroorzaakt door de publiciteit over seksueel misbruik elders in de wereldkerk. De ervaringen in de jaren 1998-2000 leren dat ruim de helft van de klachten door de Beoordelings- en Adviescommissie als niet gegrond wordt verklaard. Dat neemt niet weg dat deze commissie zich genoodzaakt kan zien een gebrek aan distantie en prudentie te signaleren in een pastorale relatie. Indien de aangeklaagde is overleden, is een klacht niet ontvankelijk.

Er is belangstelling van andere Bisschoppenconferenties voor de Nederlandse *Procedure bij klachten van seksueel misbruik*.

3.1.3. Versterking van maatschappelijke relevantie

De maatschappelijke relevantie van de Kerk speelt een rol in haar relatie tot de burgerlijke overheid, de samenleving als geheel en tot andere kerken en andere godsdiensten. Op dit terrein ging en gaat de aandacht van de bisschoppen uit naar de publieke aanwezigheid van de Kerk, met name in en via de media, naar contacten met overheid en politiek en naar waarden en normen. Daarbij zijn inbegrepen de ontwikkelingen in de burgerlijke wetgeving op dit terrein.

Er is veel geïnvesteerd in de publieke

aanwezigheid van de Kerk. Een belangrijk instrument daarbij is de eigen zendtijd voor het Rooms-Katholieke Kerkgenootschap, die in samenspraak tussen de Kerk en de Katholieke Radio Omroep (KRO) wordt ingevuld. Deze zendtijd biedt bijzondere mogelijkheden om (minder kerkbetrokken) katholieken en niet-katholieken te bereiken. Zo heeft het programma 'Kruispunt' zich ontwikkeld tot het best bekeken levensbeschouwelijke televisieprogramma in Europa en kregen belangrijke gebeurtenissen voor de Kerk in Nederland (viering 150 jaar herstel bisschoppelijke hiërarchie) en de wereldkerk (Wereldjongerendagen Toronto) veel aandacht. De relatie tussen de Kerk en de KRO in het kader van deze RKK-zendtijd brengt onvermijdelijk spanningen met zich mee. In de afgelopen jaren is veel werk verzet om het wederzijdse vertrouwen te vergroten en is er sprake van een goede verhouding. Dit komt mede omdat ook de KRO zelf in de eigen zendtijd nadrukkelijker haar katholieke identiteit uitdraagt.

In de Nederlandse media als geheel krijgt de Kerk regelmatig aandacht en heeft de Rooms-Katholieke Kerk zich ontwikkeld tot meest zichtbare geloofsgemeenschap in christelijk Nederland. Niettemin blijft er sprake van een kwetsbaar imago. De secularisatie leidt ook in de media tot een zekere trivialisering van godsdienst en levensbeschouwing, mede omdat 'geestelijk leven' als journalistiek specialisme steeds meer erodeert. De spanning tussen dominante opvattingen in de Nederlandse samenleving en de opvattingen van de Rooms-Katholieke Kerk, met name op moreel gebied, leidt soms tot een kritische, ja zelfs cynische bejegening van de Kerk in de media. Ook negatieve gebeurtenissen in de wereldkerk, zoals de publiciteit rondom seksueel misbruik, hebben repercussies gehad op de beeldvorming in het publieke domein.

De bisschoppen ambiëren een actieve

rol in het publieke debat. Zij verwezenlijken die ambitie met name met gevraagde en ongevraagde interventies op het gebied van Kerk en samenleving (rond thema's als de oorlog in Irak, asielzoekers, armoede, regeringsbeleid) en rondom publieke en private ethische vragen (rond thema's als euthanasie, 'homohuwelijk', AIDS-epidemie). Met name de voorzitter van de Bisschoppenconferentie en de bisschop-referenten voor Kerk en Samenleving en voor Medische Ethiek treden rond deze kwesties naar buiten als kerkelijke woordvoerders. Daarbij moet worden opgemerkt dat in Nederland een nieuwe invulling lijkt te worden gegeven aan het principe van de scheiding van Kerk en staat. Waar dit voorheen vooral de vrijwaring van staatsbemoeienis met kerkelijke aangelegenheden garandeerde, wordt deze scheiding inmiddels door sommige opiniemakers gebruikt om op een levensbeschouwelijke neutralisering van het publieke domein aan te dringen. Daarmee komt het kerkelijke spreken over politieke en maatschappelijke aangelegenheden als zodanig ter discussie te staan en wordt – ook in het publieke debat – de 'privatisering' van godsdienst en levensbeschouwing in de hand gewerkt. Anderen daarentegen benadrukken dat de scheiding van Kerk en staat geen scheiding van geloof en levensovertuiging enerzijds en politiek anderzijds betekent en dat ook niet-godsdienstige overtuigingen niet neutraal zijn.

De periodieke contacten van de Bisschoppenconferentie met de grote politieke partijen en hun Tweede-Kamerfracties zijn in de afgelopen jaren onderbroken geweest als gevolg van politieke onrust en verkiezingen. Onlangs zijn zij weer hernomen. Daarnaast participeert het Rooms-Katholiek Kerkgenootschap actief in het Contact in Overheidszaken, een gremium door middel waarvan 22 kerkgenootschappen gemeenschappelijk hun concrete belangen beharti-

gen. De directe en indirecte invloed van de bisschoppen is weliswaar niet van dien aard dat die tot wetswijziging of herziening van procedures leidt of nieuwe wetgeving kan tegenhouden. De contacten, die zij de afgelopen jaren hebben geïntensiveerd, hebben echter in bepaalde gevallen wel geleid tot bijstelling of aangepaste uitvoering van overheidsregelgeving.

De Bisschoppenconferentie heeft nieuw beleid ontwikkeld ten aanzien van het katholiek onderwijs. Het is na consultatie van het katholiek onderwijs neergelegd in de beleidsnota *Bezielde en zelfbewuste, Beleidsnota met het oog op een nieuwe dynamiek en een gedeelde visie in het katholiek onderwijs*. Kenmerkend voor katholiek onderwijs, aldus de bisschoppen in de nota, is dat het oog heeft voor God als Schepper en Verlosser en voor Zijn Koninkrijk. Het is gericht op de vorming van de gehele menselijke persoon. Het is onderwijs voor elke mens, met een bijzonder oog voor de zwakkeren, en het heeft oog voor gemeenschap. Katholiek onderwijs zal deze waarden in de eigen situatie van een katholieke school gestalte geven in de vorming van gemeenschap in een context van educatie, in vieringen, op het gebied van het leren en in dienstbaarheid. De actuele situatie in Nederland vraagt om een bezielde en zelfbewuste katholiek onderwijs. Met het oog daarop zetten de bisschoppen in op verbetering van het contact tussen de geloofsgemeenschap ter plaatse en katholieke scholen, nodigen zij scholen en schoolbesturen uit tot expliciet beleid op identiteitsgebied en tot versterking van de personele draagkracht die daarvoor nodig is.

Het thema 'waarden en normen' wordt maatschappelijk veel besproken, vooral in verband met ervaringen van maatschappelijke onveiligheid en verruwing van omgangsvormen. Het is soms meer een onderwerp van debat dan een praktijk. Onderwijs

en vorming voelen zich soms overvraagd door eisen tot ethische vorming. In het geïndividualiseerde Nederlandse levensbeschouwelijke landschap hebben waardegemeenschappen weinig invloed.

3.2. Herstructurering

Een eigen beleidsvoering van de Nederlandse bisschoppen op kerkprovinciaal niveau kwam tot stand en kreeg profiel in de periode kort na het Tweede Vaticaans Concilie. De bisschoppen vonden elkaar toen in hun wens tot vernieuwing van het kerkelijk leven in de geest van het concilie. Ten dienste daarvan beschikte de Bisschoppenconferentie over het Secretariaat van het Rooms-Katholiek Kerkgenootschap.

De structuren van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland zijn afkomstig uit de periode waarin de sociale gestalte van de volkskerk alles bepaalde. Katholiek Nederland is in de strikte zin van het woord weliswaar geen volkskerk geweest, maar de Kerk van een groot volksdeel. Het behoren tot dit volksdeel is voor velen echter niet langer een beweegreden tot kerkelijk lidmaatschap en tot deelname aan het kerkelijk leven. De Kerk in Nederland bouwt aan een nieuwe sociale gestalte. Vrijwillige deelname is dé sleutel tot die gestalte.

Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw stonden de kerkprovinciale structuren bovendien onder de invloed van de polarisatie in katholiek Nederland. In de bestuurscultuur stond het voorkomen of beheersen van conflicten voorop omwille van het behoud van de interne eenheid. Kenmerkende verschijnselen van een dergelijke cultuur zijn het uitstellen van beslissingen, het steeds maar weer instellen van nieuwe adviescommissies, die vervolgens adviezen uitbrengen met een hoog enerzijds-anderzijds-gehalte, en velerlei lobbyactiviteiten.

Deze bestuurscultuur en -structuur past

niet meer bij omstandigheden waarin de volkskerkelijke basis afkalft en de polarisatie gaandeweg is verminderd. Vanuit een oogpunt van efficiency en kostenbeheersing, en meer recent tevens van kostenbesparing, vindt er op kerkprovinciaal niveau een proces van herstructurering plaats. De mogelijkheden tot ondersteuning op kerkprovinciaal niveau zijn beperkt. Daarom heeft de Bisschoppenconferentie zich bezonnen op de vraag wat op kerkprovinciaal niveau gecoördineerd moet en kan worden. Centraal stond de vraag in welke mate kerkprovinciaal beleid op bepaalde terreinen mogelijk, gewenst of nodig is en welke prioriteiten daarbij gesteld moeten worden. Daarbij diende rekening gehouden te worden met het feit dat de Nederlandse Bisschoppenconferentie een relatief kleine conferentie is die landelijk een grote waaijer aan beleidssectoren en aandachtsvelden moet behartigen.

De Nederlandse bisschoppen kozen in dit herstructureringsproces voor een organisatorische insteek. In januari 2001 besloten zij om acht grote sectoren en tien kleine aandachtsvelden aan te wijzen. Deze sectoren en aandachtsvelden werden aan één van hen als bisschop-referent toevertrouwd. Indien nodig beschikt de bisschop-referent over organen ter voorbereiding en ter uitvoering van beleid, dat als zodanig in de Bisschoppenconferentie als geheel wordt vastgesteld. Op deze wijze geven de Nederlandse bisschoppen gestalte aan de eigen opdracht van een Bisschoppenconferentie.

3.3. De beleidssectoren en aandachtsvelden

Thans werkt de Bisschoppenconferentie ruim een jaar met het onderscheid in acht grote sectoren en tien kleinere aandachtsvelden. De sectoren zijn in het afgelopen vergaderjaar in de Bisschoppenconferentie

besproken. Op een bescheiden wijze tekent zich in deze sectoren – in de ene sector reeds meer uitgesproken dan in de andere – beleid af.

3.3.1. Roeping en Opleiding

In de sector Roeping en Opleiding voert de bisschop-referent in vervolg op een aanbeveling van de Congregatie voor de Katholieke Opvoeding na een visitatie inventariserende gesprekken over de wenselijkheid en mogelijkheid van samenwerking van de priesteropleidingen.

Via de door de Bisschoppenconferentie ingestelde Centrale Beleidscommissie wordt aanhoudend gepoogd de katholieke instellingen voor wetenschappelijk theologisch onderwijs tot nauwere samenwerking te brengen.

De bisschop-referent is verder betrokken bij de ontwikkeling van beleid inzake de opleiding en toeleiding van pastoraal werk(st)ers. Een *ratio neerlandica* als implementatie van de raamwet voor diakens moet nog tot stand gebracht worden. Er wordt gewerkt aan een beleidsnotitie over de plaats van de parochiemedewerker/vrijwilliger in de Kerk.

Op het terrein van het roepingenpastoraat is sprake van een groeiende interdiocesane samenwerking. Er wordt een roepingencongres voor Nederland georganiseerd, aansluitend bij de herdenking van de 1250ste sterfdag van Sint Bonifatius.

3.3.2. Liturgie

In de sector Liturgie heeft een nieuwe vertaling van de liturgische boeken overeenkomstig de richtlijnen van *Liturgiam authenticam* prioriteit. Er wordt een overzicht opgesteld van gezangen voor de liturgie. Er verschijnt in 2004 een nieuwe, in ecumenische samenwerking tot stand gekomen

bijbelvertaling. De bisschoppen wensen conform *Liturgiam authenticam* tevens te beschikken over een liturgische bijbelvertaling voor het Nederlandse taalgebied. Hiertoe zal worden samengewerkt met de Vlaamse bisschoppen. Een punt van aandacht is ook de verbetering van de inhoudelijke kwaliteit van liturgische vieringen voor kinderen en jongeren.

3.3.3. Catechese, Onderwijs en Jongeren

De bisschop-referent wordt in deze sector bijgestaan door een Officium Catecheticum, een Officium Educativum (waarin de bisschoppelijk gedelegeerden voor het katholiek onderwijs zitting hebben) en een Officium Iuventutis (waarin de diocesane jongerenfunctionarissen en vertegenwoordigers van religieuzen en nieuwe kerkelijke bewegingen zitting hebben). Een ambitie die alle deelterreinen van deze sector betreft, is de vorming van kleine groepen gelovigen die elkaar bemoedigen en geloofsverdieping aanreiken en uitstraling hebben in hun omgeving (*small Christian communities*). De verhouding van het studentenpastoraat tot deze sector wordt nader in kaart gebracht.

Op het terrein van de catechese is een rapport uitgebracht over de stand van zaken in de parochiecatechese. Het rapport pleit voor de parochiecatechese als speerpunt van de pastoraal. De parochiecatechese spreekt zoveel mogelijk mensen aan en wil hen inleiden in het leven van het geloof. Daarom zal ze een initiërend en mystagogisch karakter hebben. De plaatselijke gemeenschap moet steeds meer in haar geheel de draagster van de parochiecatechese worden en deze moet verbonden worden met de liturgie en de diaconie. Een tweede prioriteit betreft de bundeling van expertise op catechetisch gebied. Dit is nodig, omdat het kader van speciaal opgeleide catechetisch

deskundigen verzwakt. Er wordt gestreefd naar een gemeenschappelijke visie en een gezamenlijke opleiding. Er zijn voornemens om te komen tot een Nederlands directorium voor de catechese. Ten dienste van de catechese is onder de titel *Maar wie is God?* de vertaling van een Frans geloofsboek voor kinderen en hun ouders uitgebracht. Verder is het *Geloofsboek* van de Belgische bisschoppen ook op Nederlands verzoek opnieuw uitgegeven en is toerustingsmateriaal verschenen voor vrijwilligers die betrokken zijn bij de voorbereiding op het vormsel.

Op het terrein van het katholiek onderwijs zijn de inspanningen gericht op de implementatie van de bisschoppelijke beleidsnota *Beziel en zelfbewust*. In het licht van deze nota en van de ontwikkeling in de afgelopen decennia dient zich de noodzaak aan van een herziening van het *Algemeen Reglement voor het Katholiek Onderwijs*. De Rooms-Katholieke Kerk is betrokken in landelijke besprekingen over de invoering van het vak godsdienst-levensbeschouwing als examenvak.

Op het terrein van het jongerenpastoraat – een zware prioriteit van elk bisdom – is veel inhoudelijk, organisatorisch en coördinerend werk verzet voor deelname aan de diverse Wereldjongerendagen en hun doorwerking in Nederland. De bundeling van krachten op het terrein van het jongerenpastoraat vormt een voortdurend punt van aandacht. De Bisschoppenconferentie heeft ingestemd met een opleiding tot katholiek jongerenwerker (*Duc in altum*). Met succes wordt er in samenwerking met de Theologische Faculteit Tilburg jaarlijks een werkconferentie georganiseerd voor degenen die vanuit de Kerk werkzaam zijn voor jongeren. In de afgelopen jaren is het georganiseerd katholiek jongerenwerk omgezet in een jongerenvereniging (ResponZ) met momenteel 45.000 leden. ResponZ ondersteunt parochieel kinderwerk en de voorbe-

reiding van het vormsel, geeft repertoire uit voor koren van kinderen en jongeren en traint dirigenten, en coördineert de uitzending van jongeren voor diaconale projecten in andere landen. Het wegvallen van de overheidssteun voor het georganiseerd katholiek jongerenwerk bedreigt het voortbestaan van ResponZ.

3.3.4. *Communicatie en Media*

De primaire aandacht van de bisschop-referent, bijgestaan door de Bisschoppelijke Commissie voor Communicatie en Media, ging de afgelopen jaren uit naar de RKK-zendtijd, de eigen zendtijd van het Rooms-Katholiek Kerkgenootschap die wordt verzorgd door de KRO. Dit heeft geleid tot beleidsmatige uitgangspunten, mede op basis waarvan in 2004 een meerjarenstrategie voor RKK wordt ontwikkeld. Versterking van de RKK-zendtijd als medium voor evangelisatie en geloofsverkondiging, in samenhang met andere kerkelijke communicatiemiddelen, heeft daarbij prioriteit. Tevens zullen andere initiatieven op het gebied van kerkelijke communicatie worden ontwikkeld, zoals een project over mediacompetentie in het kader van Wereldcommunicatiedag 2004, beleid rond *issuemanagement*, een verkenning van de mogelijkheden om de effectiviteit van kerkelijke communicatie te versterken en ondersteuning van de communicatie rondom belangrijke gebeurtenissen en evenementen (bijvoorbeeld de Wereldjongerendagen 2005 in Keulen).

3.3.5. *Categoriaal Pastoraat*

De bisschop-referent voor Categoriaal Pastoraat behartigt de contacten met die vormen van categoriaal pastoraat die op interdiocesaan niveau behartigd moeten worden. Het betreft het pastoraat voor allochtonen, het pastoraat in zorginstellingen, in instel-

lingen van justitie en het Militair Ordinariaat.

De interdiocesane behartiging van het pastoraat voor allochtone rooms-katholieken houdt verband met de noodzaak van contact met andere Bisschoppenconferenties en met het feit dat vrijwel alle allochtone geloofsgemeenschappen financieel niet selfsupporting zijn. Bij de overige genoemde vormen van categoriaal pastoraat speelt een rol dat de Bisschoppenconferentie voor de organisatie, de personeelsformatie en de financiering van deze vormen van pastoraat aangewezen is op overleg, veelal samen met andere kerken of kerkelijke gemeenschappen, met de overheid of met een landelijke koepelorganisatie. Veel aandacht gaat uit naar die organisatorische, formatieve en financiële kanten van dit pastoraat.

De Nederlandse overheid staat positief ten opzichte van de inbreng van het Militair Ordinariaat. Daarvan getuigt het feit dat het aantal formatieplaatsen bevroren is, terwijl de krijgsmacht kleiner wordt en met aanzienlijke bezuinigingen wordt geconfronteerd. Alle formatieplaatsen van de Rooms-Katholieke Kerk zijn bezet. Aalmoezeniers hebben een gewaardeerde, vooral sociale en pastorale rol in een leger, waarvan deelname aan vredesmissies in het buitenland steeds meer de kerntaak is geworden.

Het pastoraat in zorginstellingen heeft de laatste jaren sterke veranderingen ondergaan. Factoren als de noodzaak tot kostenbeheersing in de gezondheidszorg, reorganisaties, de secularisatie en toenemende levensbeschouwelijke pluraliteit van de populatie en het tekort aan priesters hebben hun weerslag op de organisatie en de mogelijkheden van dit pastoraat. Er wordt door de overheid sterk beknot op de financiële ruimte voor pastorale zorg. Pastorale diensten zijn vaak oecumenisch en zelfs interreligieus van samenstelling. Pastorale bevoegdheden benadrukken de professiona-

lisering van hun arbeid. Indien de organisatie van de pastorale zorg afdelingsgebonden is, kan het pastoraat op gespannen voet komen met de richtlijnen van de kerkelijke overheid omtrent de pastorale zorg die katholieke gelovigen mogen verwachten. Er zijn plannen voor de uitgave van een vademecum, mede ter bevordering van de implementatie van *Meewerken in het pastoraat*.

3.3.6. Kerk en Samenleving

Op het beleidsterrein van Kerk en Samenleving zijn vele organisaties actief in relatieve eigenstandigheid. De bisschop-referent heeft vooral een oriënterende, informatieve, coördinerende, deels leidinggevende, deels begeleidende rol. Met name betreft het hier de Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving (KRKS), de Nederlandse commissie Justitia et Pax, de Landelijke Instelling voor Arbeidspastoraat in Nederland (LIAN), het Verband van Katholieke Maatschappelijke Organisaties (VKMO) en zijn leden en het Landelijk Katholiek Diakonaal Beraad (LKDB). Vanaf 2001 ligt het accent op de reorganisatie van het beleidsterrein. Belangrijke gevolgen betreffen de regeling van nauwere betrekkingen met de bisschop-referent, de opheffing van de KRKS en de oprichting van een nieuwe stichting welke gelieerd is aan het VKMO. Via deze nieuwe stichting kunnen contacten met allerlei katholieke maatschappelijke organisaties gecoördineerd worden.

Mede door laatstgenoemde organisaties zijn vele impuls- en oriëntatiedagen georganiseerd (Allerheiligenberaad, Voorjaarsconferentie). Bij gelegenheid van zijn 25-jarig bestaan in 2001 organiseerde de KRKS de conferentie 'Vrijmoedig katholiek', twee jaar na de conferentie 'Onzichtbaar katholiek', en publiceerde hij het essay *De akker is de wereld. Maatschappelijk engagement van Nederlandse katholieken 1975-2000*.

Op de agenda van de commissie Justitia et Pax stonden met name de kwestie Oost-Timor, de acties tegen de doodstraf en kwesties van sociale gerechtigheid, in het bijzonder het vraagstuk van vluchtelingen, asielzoekers, illegalen en migranten. Daarnaast participeerde de commissie in de nationale campagne bij gelegenheid van de viering van 50 jaar Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Zij richtte in het bijzonder de aandacht op de vrijheid van godsdienst.

Er zijn verder, waar mogelijk in oecumenisch verband en onder andere met de inbreng van LIAN, initiatieven ontwikkeld inzake het proces van globalisering, de landelijke actie tegen de '24-uurs economie', het vraagstuk van armoede en sociale gerechtigheid in Nederland, de ontwikkelingen in de gezondheidszorg en acties tegen zinloos geweld. De jaarlijkse 'Zondag van de Arbeid' wordt in oecumenisch verband voorbereid en ondersteund door LIAN. De oecumenische actie 'Jubilee 2000' ter verlichting van de schuldenlast van ontwikkelingslanden kreeg ondersteuning. De ontwikkelingen in de agrarische sector, met name de mond- en klauwzeercrisis, leidden tot het project 'Waarden van het land', in samenwerking met de Land- en Tuinbouw Organisatie Nederland (LTO). De Bisschoppenconferentie heeft een herderlijk schrijven over de omgang met het milieu in voorbereiding.

Aparte vermelding verdient de bijdrage van de Radboudstichting Wetenschappelijk Onderwijsfonds aan de viering van de Dag voor de Universiteiten in het kader van het Jubeljaar 2000 te Rome in de vorm van de publicatie *In Quest of Humanity in a Globalising World. Dutch Contributions to the Jubilee of Universities*.

In vervolg op de Europese oecumenische ontmoeting te Graz (1997) over verzoening werden vervolgonferenties ondersteund.

Het Christelijk Sociaal Congres ontving met name van de kant van het VKMO actieve ondersteuning.

De bisschop-referent ging meermalen in dialoog met besturen van landelijke maatschappelijke organisaties en instellingen, zoals de christelijke vakcentrale CNV, de neutrale vakcentrale FNV en de vereniging van ondernemers VNO/NCW. Hij hield onder meer inleidingen over de katholieke sociale leer op de FNV-manifestaties bij gelegenheid van de jaarlijkse Dag van de Arbeid in 2002 en 2003. Ook nam hij deel aan een gezamenlijke conferentie van de vakcentrales met de Raad van Kerken in Nederland en het Humanistisch Verbond. Bijzondere aandacht werd gegeven aan de herdenking van 110 jaar *Rerum Novarum* en 10 jaar *Centesimus Annus* in samenwerking met de FNV. Voorts was er een speciale geldinzamelingsactie ter bestrijding van AIDS in Oeganda naar aanleiding van een stellingname van de Bisschoppenconferentie inzake AIDS-preventie.

Van de activiteiten van Pax Christi worden hier genoemd de campagne tegen de landmijnen en die tegen kindsoldaten. Pax Christi verzorgt het materiaal voor de jaarlijkse Vredesweek. Naast andere conflictgebieden in de wereld kregen met name de oorlogsdreiging en de oorlog zelf in Irak veel aandacht.

3.3.7. Oecumene

De bisschop-referent voor Oecumene wordt bijgestaan door een Beleidscommissie voor Oecumene. Het beleid is gericht op consolidatie, stimulering en oecumenische vorming. Leidraad in de oecumenische opstelling van de bisschoppen is de verplichting uit de *Charta Oecumenica* om 'op alle niveaus van het kerkelijk leven gezamenlijk te handelen indien de voorwaarden aanwezig zijn en er geen redenen van geloof of grote-

re doelmatigheid daartegen spreken'. De bisschoppen laten zich daarbij uitdrukkelijk leiden door het oecumenisch beleid van de universele Kerk. In dit perspectief werkt de Rooms-Katholieke Kerk met andere kerken en kerkelijke gemeenschappen samen in de Raad van Kerken in Nederland en initieert en continueert zij andere contacten. De bisschoppen zijn van mening dat de betrokkenheid van de gelovigen bij de oecumene op alle niveaus ondersteuning behoeft van oecumenische vorming, zowel aangaande de kennis over andere kerkelijke stromingen in Nederland als aangaande de rooms-katholieke opstelling in de oecumenische beweging.

Er is structureel contact met de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord die zich vooral toelegt op contacten met andere kerken en kerkelijke gemeenschappen van oosterse en westerse herkomst en voorlichting aan parochies. De Commissie Dialoog Reformatie-Catholica, waarin het bilaterale gesprek tussen gereformeerde en katholieke traditie gestalte kreeg, heeft aan de leiding van de betrokken kerken en kerkelijke gemeenschappen een rapport aangereikt over de verhouding van de universele en de lokale dimensie van de Kerk.

Een oecumenisch belangrijk gegeven is de fusie van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden tot de Protestantse Kerk in Nederland, waartoe op 12 december 2003 is besloten. De Nederlandse Bisschoppenconferentie reageerde op het besluit met oprechte felicitaties. De bisschoppen spraken de hoop uit op een vruchtbare voortzetting van de oecumenische dialoog en wensten de Protestantse Kerk in Nederland toe dat zij een bijdrage kan leveren aan een vitaal en aansprekend getuigenis van het Evangelie in de samenle-

ving.

Punten die in de komende tijd speciale aandacht vragen zijn de problematiek van gemengd gehuwden in het licht van de grenzen aan deelname aan elkaars geestelijke activiteiten en de ontmoeting met vertegenwoordigers van evangelicale en pentecostalistische gemeenschappen.

3.3.8. Missie, Ontwikkelingssamenwerking en Interreligieuze Dialoog

De Nederlandse Missieraad coördineert missionaire initiatieven. Naast een slinkend aantal missionarissen overzee is er een toenemend aantal jonge leken op projectbasis actief in de Derde Wereld. De Nederlandse overheid gebruikt medefinancieringsorganisaties, daaronder ook rooms-katholieke, mede als instrument van haar ontwikkelingsbeleid. Naast aanzienlijke financiële mogelijkheden brengt dit soms ook spanningen over doelen en middelen met zich mee. Er is een hernieuwde aandacht voor de Bisschoppelijke Vastenactie, waarbij de bisschoppen een formule van 'hulp aan lokale kerken door lokale kerken' voor ogen staat. Er is een herderlijk schrijven over missie in voorbereiding. De noodzaak wordt gevoeld om een eigen ondersteunende voorziening of een platform in het leven te roepen voor de interreligieuze dialoog, die in de Nederlandse samenleving van steeds groter belang is.

3.4. Referentschappen

De Nederlandse bisschoppen hebben tien kleine referentschappen onderscheiden voor enkele themavelden en contacten met organisaties:

- Betrekking met het Jodendom (mgr. drs. A.H. van Luyn s.d.b.);
- Commissie van de Bisschoppenconferenties van de Europese Unie (COMECE) (mgr.

- drs. A.H. van Luyn s.d.b.);
- Huwelijk en Gezin (mgr. drs. A.L.M. Hurkmans);
 - Medische Ethiek (mgr. dr. W.J. Eijk);
 - Raad van Europese Bisschoppenconferenties (CCEE) (kard. dr. A.J. Simonis);
 - Nieuwe Bewegingen (mgr. J.G.M. van Burgsteden s.s.s.);
 - Ouderen en Kerk (mgr. dr. J.A. de Kok o.f.m.);
 - Pelgrims (Bedevaarten) (kard. dr. A.J. Simonis);
 - Religieuzen en Seculiere Instituten (mgr. dr. J.A. de Kok o.f.m.);
 - Vrouw en Kerk (mgr. dr. M.P.M. Muskens).

De verhoudingen met het jodendom in Nederland zijn goed. Daarvan getuigt de felicitatie van het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap bij gelegenheid van de viering het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie. In de lijn van een eerder woord van de Nederlandse bisschoppen uit 1995 over de gemeenschappelijke wortel waaruit joden en christenen leven, hebben de bisschoppen in 1999 een verklaring uitgebracht over de betekenis van het jodendom voor katholieken. Zij hebben publiek hun steun betuigd aan het appèl tegen opkomend antisemitisme.

Op het terrein van de medische ethiek volgt de bisschop-referent kritisch de regelgeving en de praktijk op het gebied van euthanasie en hulp bij zelfdoding. Volgens een rapport over medische besluitvorming bij levensbeëindigend handelen, gepubliceerd in juni 2003, wijst slechts 11% van de artsen euthanasie en hulp bij zelfdoding onder elke omstandigheid af. Sinds 1998 moeten euthanasie en hulp bij zelfdoding op verzoek gemeld worden bij Regionale Toetsingscommissies. Sinds 2001 is dit vastgelegd in de *Wet toetsing levensbeëindigend handelen op verzoek en hulp bij zelfdoding*,

die inhoudt dat euthanasie en hulp bij suïcide legaal zijn mits de betrokken arts enkele zorgvuldigheidsvereisten in acht heeft genomen. Procentueel is het aantal meldingen tussen 1995 en 2001 weliswaar toegenomen van 41% naar 54%, maar nominaal is vanaf 2000 een daling ingetreden. Bovendien wordt wat feitelijk doelbewuste levensbeëindiging is frequent verhuld in de vorm van terminale sedatie. Hoewel alleen levensbeëindigend handelen op verzoek is gelegaliseerd, blijft het aantal gevallen van levensbeëindiging zonder verzoek van de betrokken patiënt onverminderd hoog (900 gevallen per jaar). Dit roept de vraag op of de wettelijke regelingen met betrekking tot levensbeëindiging in de medische beroepsgroep wel voldoende in acht genomen worden. In tegenstelling tot wat in het verleden wel is beweerd lijkt de Nederlandse praktijk niet echt transparant. De bisschoppen blijven pleiten voor invoering en versterking van palliatieve zorg waardoor de vraag naar euthanasie wordt voorkomen. Opvallend is dat palliatieve zorg in Nederland pas laat is ingevoerd, terwijl men met de toepassing van euthanasie en het verlenen van hulp bij suïcide al tientallen jaren geleden is begonnen. De laatste jaren biedt een toenemend aantal instellingen voor gezondheidszorg palliatieve zorg aan.¹⁰

De bisschop-referent is actief betrokken in de voorbereiding van Europese regelgeving over de omgang met stamcellen en erfelijk materiaal in wetenschappelijk onderzoek. Bij de behandeling van het wetsvoorstel van de regering over geslachtscellen en embryo's in 2001 heeft het episcopaat in een brief aan de leden van de Tweede Kamer onder meer gewezen op de beschermwaardigheid van de menselijke persoon vanaf de conceptie en gewaarschuwd tegen een louter technisch-instrumentele omgang met embryo's.

10. Vgl. W.J. Eijk, *Il Rapporto 2001/2002 sulla prassi dell' eutanasia nei Paesi Bassi: considerazioni etiche*, in *Medicina e Morale*, 2003/6, 1137-1150.

4. Voornaamste problemen en oplossingen

De situatie van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland stemt niet tot optimisme. Reeds ruim dertig jaar wordt het beeld bepaald door vermindering. Dat geldt voor het aantal gelovigen, het aantal priesters en religieuzen, het aantal roepingen, het aantal parochies en het aantal kerkgebouwen. Het geldt evenzeer voor de deelname aan het kerkelijk en het sacramenteel leven en thans ook voor onze financiële mogelijkheden. Velen geven in deze situatie hun beste krachten aan de Kerk en wij zijn hen daarvoor zeer dankbaar. Maar daarmee maken we de realiteit van de krimpsituatie niet anders. Deze situatie drukt op ons kerkelijk leven. Ze raakt gelovigen, priesters, diakens en pastoraal werk(st)ers in het hart. Zij betekent een zware last in het dagelijkse pakket aan taken van de priesters. Soms voelen zij zich en zijn zij in feite meer organisator en bestuurder dan degenen die namens Christus mensen opzoeken en samenbrengen. De vraag in welke richting de ontwikkeling van de Kerk in ons land verder zal gaan, houdt velen bezig. Een keerpunt tekent zich vooralsnog niet af. Niettemin is het gevoel voor de waarden van het Evangelie en voor het geloof in God onder de Nederlandse katholieken niet verdwenen en neemt onder jongeren de openheid toe voor geestelijk leven en bovennatuurlijke werkelijkheden.

Daarbij komt een zekere zelfgenoegzaamheid. Het valt ons als Nederlandse katholieken niet mee ons te realiseren dat we het geloof allereerst ontvangen. Zijn wij wel zo open als wij voorgeven te zijn? Kost het ons niet moeite echt open te staan voor Gods spreken tot ons, voor openbaring, voor roeping? In aansluiting op enkele meer recente goede ervaringen zouden wij bijvoorbeeld veel meer ons voordeel kunnen doen met inspirerend en vitaliserend mate-

riaal voor catechese en evangelisatie uit andere kerkprovincies. In het verleden mochten wij vanuit Nederland een krachtige bijdrage geven aan de zending van de Kerk elders in de wereld. Komen wij niet gaandeweg in een fase waarin wij de ontvangers van missie worden, ook al is in ons geval geen sprake van eerste evangelisatie? In sommige bisdommen speelt de vraag of wij priesters van elders, die onder ons komen werken, in onze geloofsgemeenschappen aanvaardden. Dit alles roept de vraag op of meer bescheidenheid en nederigheid ons niet zouden sieren.

Een houding van ontvankelijkheid is ook belangrijk voor het sacramenteel leven. Het gevoel voor sacramentaliteit is in onze geloofsgemeenschap niet sterk. Soms is het besef dat de Kerk in de Eucharistie "met een unieke intensiteit" geniet van de aanwezigheid van de Heer en "de volledige manifestatie van zijn oneindige liefde" ontdekt," sterk naar de achtergrond gedrongen. Wellicht is ook het feit dat de viering van het sacrament van boete en verzoening in onze geloofsgemeenschap uiterst gering geworden is, mede een teken van onze moeite om ons hoofd te buigen en vergeving te vragen en te ontvangen.

Zeker, er zijn ook tekenen van hoop. In meerdere parochies en religieuze gemeenschappen, kleiner van omvang geworden, kan men tekenen van opleving en nieuw leven waarnemen. Herstructurering van parochies of dekenaten is beslist ook een kans tot nieuwe contacten, nieuwe draagkracht, nieuwe initiatieven en nieuwe vitaliteit. Parochies blijven dankbaar steunen op de inzet van vele vrijwilligsters en vrijwilligers. Er is vraag naar inhoudelijke verdieping. Het kerkelijk leven ontvangt impulsen van nieuwe kerkelijke bewegingen. Pelgrimages en bedevaarten krijgen een nieuwe pastorale en evangeliserende invulling. Er is grote belangstelling voor de spiritualiteit van

11. Johannes Paulus II, Encycliek *Ecclesia de Eucharistia*, 1.

kloosters en abdijen. Veel gelovigen en leden van andere kerken of kerkelijke gemeenschappen, evenals niet-kerkelijken op zoek naar stilte en bezinning, nemen jaarlijks enkele dagen als gast deel aan het leven van gemeenschappen. Telkens ook weer zijn er gelovigen die besluiten als kleine kring regelmatig samen te komen rond de heilige Schrift en gebed of aanbidding van het Allerheiligste, steun in geloof zoeken en vinden bij elkaar en een dienst op zich nemen voor Kerk of samenleving. Het besef dat de Kerk in Nederland een onderdeel van de wereldkerk is, neemt toe. Jonge mensen worden uitgezonden naar diaconale projecten in andere landen. Jongere priesters staan positief ten opzichte van de Kerk, haar traditie en haar liturgie. Onder hen leeft minder de pijn die men kan aantreffen bij de oudere generatie, dat de vernieuwing van het kerkelijk leven niet verloopt zoals zij hadden verwacht.

4.1. Herstructurering

Reeds geruime tijd worden in de bisdommen en in de kerkprovincie inspanningen verricht om de organisatie van het kerkelijk leven af te stemmen op de participatie en de beschikbare vitale krachten en financiële middelen. Bijna alle gelovigen krijgen op een zeker moment met vormen van herstructurering te maken. Zoiets is vrijwel nooit aangenaam, maar wel noodzakelijk. Wij kunnen het ons niet veroorloven in een organisatorisch te ruim en te omvangrijk kader door te gaan. Noodzakelijke herstructurering is niet te vermijden en moet in de komende jaren met voortvarendheid aangepakt worden.

Herstructureren vraagt veel overleg, ook van de betrokken kerkelijke bedienaren en hun medewerkers. Wij beseffen dat dit niet de kerntaak is van priesters en diakens, noch de opdracht van de meeste pastoraal

werk(st)ers. Wij hopen dat de noodzakelijke herstructurering na verloop van enige tijd hen werkelijk vrijmaakt voor het hart van hun ambt of functie in de zending van de Kerk, namelijk dat God vrouwen en mannen, jong en oud, met Zijn liefde kan bereiken in de concrete omstandigheden waarin zij leven. Dat moeten wij als doel van alle reorganisatiewerk voor ogen houden. Het mag geen doel op zich worden noch veranderen in bureaucratie.

Speciale aandacht vraagt de verhouding tussen schaalvergroting en schaalverkleining. Parochies worden groter en zullen het gebied omvatten van diverse voorheen zelfstandige parochies. Tegelijkertijd blijft in de geloofsgemeenschap terecht de wens leven tot samenkomen in kleiner verband. Dit kleinere verband kan samenvallen met voormalige parochies, maar kan ook een nieuw initiatief zijn. Er zijn goede afspraken nodig over de vervulling van de liturgische, catechetische en diaconale opdracht van de Kerk op de grotere en de kleinere schaal van gelovige gemeenschapsvorming.

Herstructurering van het kerkelijk leven blijft een lege huls, als het niet tegelijkertijd getuigt van een rijk innerlijk leven. In dit verband reikt de belangrijke Apostolische Brief *Novo millennio ineunte* van paus Johannes Paulus II ons waardevolle oriëntaties aan. Wij maken ons die graag eigen. Ze zijn belangrijk voor de geloofsgemeenschap in Nederland en de opdracht waarvoor zij staat.

4.2. Innerlijk leven

In *Novo millennio ineunte* nodigt de paus ons met aandrang uit weer bij Christus te beginnen. De zekerheid van Zijn aanwezigheid mag een krachtbron voor de weg van ons geloof zijn en nieuw elan geven aan ons leven als christen.¹² In dit licht nodigt de paus ons uit alle pastorale initiatieven in het

12. Johannes Paulus II, Apostolische Brief *Novo millennio ineunte*, 29.

perspectief van heiligheid te plaatsen.¹³ Dit vraagt om een herontdekking van de betekenis van onze roeping tot heiligheid¹⁴ en de bereidheid te leven volgens de hoge maatstaven van ons doopsel.¹⁵ Het vraagt bovenal om een vorm van leven die “zich onderscheidt in de vaardigheid om te bidden”.¹⁶ Bidden als intiem verkeren met Christus, in de liturgie en persoonlijk, moet steeds weer geleerd worden. De paus nodigt ons als christelijke gemeenschappen uit “scholen van gebed” te worden¹⁷ en het leren bidden als kernpunt van alle pastorale planning op te vatten.¹⁸ Wij zijn ervan overtuigd dat de Nederlandse geloofsgemeenschap in haar spirituele kracht komt, als zij biddend Kerk is. Soms zal dat betekenen: weer een biddende Kerk wordt.

Een biddende Kerk weet van de voorrang van de genade. Open en ontvangende handen zijn kenmerkend voor een orante houding. In zo'n biddende houding ontvangen wij de sacramenten, vooral de Eucharistie op zondag, en luisteren wij naar het Woord van God. Ontvangen stemt dankbaar en nodigt tot ingaan in onze binnenkamer. Daarom vouwen wij in gebed ook onze handen.

Spirituele en catechetische vorming van de gelovigen is belangrijk voor de Nederlandse geloofsgemeenschap in de komende jaren. Een speciaal aandachtspunt daarin is de bewustwording, bevordering en versterking van het biddende en ontvangende karakter van de christelijke manier van leven. De inspanningen van de Nederlandse bisdommen op het gebied van de catechese en geloofsverdieping zullen daarop gericht zijn.

4.3. Gemeenschap

In *Novo millennio ineunte* vraagt de paus ook om een ‘vastberaden inzet en programmering’ op het gebied van de gelovige ge-

meenschapsvorming. *Communio* is en blijft een belang voor de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland. In de afgelopen jaren was herstel van onderling vertrouwen een belangrijke prioriteit. Er zijn vorderingen op dit gebied gemaakt, maar wij kunnen niet zeggen dat het onderling vertrouwen over de gehele breedte van katholiek Nederland is hersteld. Wel is er meer bereidheid elkaar te ontmoeten. Niet alleen de achter ons liggende periode van polarisatie, maar ook het maatschappelijk proces van individualisering enerzijds en de noodzakelijke interne herstructurering anderzijds hebben invloed op onze mogelijkheden tot opbouw en vitalisering van geloofsgemeenschap. Ook in de samenleving constateren wij nood aan betrouwbare gemeenschap.

De buitenkant van de groepsvorming en de organisatie maakt nog geen gemeenschap. *Communio* veronderstelt ook de binnenkant van een levend contact met het mysterie van Gods toewending tot ons in liefde. De paus nodigt ons uit *communio*-spiritualiteit te bevorderen en tot leidend beginsel van vorming te maken.

“Een *communio*-spiritualiteit betekent in de eerste plaats de blik van het hart richten op het in ons wonende mysterie van de Drie-eenheid; we moeten ook de afglans hiervan kunnen zien op het gelaat van onze broeders en zusters om ons heen. Een *communio*-spiritualiteit betekent ook dat we in staat zijn onze broeders en zusters in het geloof binnen de diepe eenheid van het Mystieke Lichaam te zien als ‘mensen die deel van mij uitmaken’. Daardoor kunnen wij hun vreugde en hun verdriet delen, hun verlangens aanvoelen, in hun noden voorzien, hun een diepe en oprechte vriendschap bieden. Een *communio*-spiritualiteit houdt ook in dat we het positieve in anderen weten te zien en het als een gave Gods weten te aanvaarden en te waarderen, niet alleen als een gave voor de direct erbij betrokken broeder of zuster, maar ook als ‘een

13. *A.w.*, 30.

14. Vgl. *Lumen gentium*, hoofdstuk IV.

15. Vgl. *Novo millennio ineunte*, 31.

16. *A.w.*, 32.

17. *A.w.*, 33.

18. *A.w.*, 34.

gave voor mij'. Tenslotte, een *communio-spiritualiteit* betekent dat we 'ruimte' weten te maken voor onze broeders en zusters, 'elkaars lasten helpen dragen' (Gal 6,2), en weerstand bieden aan de bekoringen van zelfzucht die ons voortdurend belagen en die leiden tot rivaliteit, carrièrejacht, achterdocht en jaloezie."¹⁹

In de komende jaren staat de Nederlandse geloofsgemeenschap voor enkele belangrijke *communio-opbouwende* taken. Dat zijn op de eerste plaats de bevordering van roeping en de versterking van haar missionaire inspanningen, zodat onze gemeenschap een geestelijk thuis kan zijn voor de vele 'moderne nomaden' in de huidige samenleving. Belangrijk is tevens dat de goede ervaring van 7 juni 2003, een landelijke dag waarop Nederlandse rooms-katholieken elkaar kunnen ontmoeten, continuïteit krijgt. Ook de aansluiting bij uitingen van volksvroomheid biedt kansen tot gemeenschapsvorming.

4.4. Diaconie

"Er zijn tegenwoordig zoveel noden", schrijft de paus in *Novo millennio ineunte*, "die van de christenen om een meevoelende reactie vragen". Hij wijst op de traditionele vormen van armoede en nieuwe vormen, zoals zinloosheid, verslaving, angst voor eenzaamheid, marginalisering en discriminatie. Hij roept niet alleen op effectieve hulp te geven, maar ook metterdaad nabijheid en solidariteit, vormen van gemeenschap, aan te reiken.²⁰ Daarnaast ziet hij de christelijke dienstbaarheid gestalte krijgen in betrokkenheid op een aantal grote vragen in het publieke domein, zoals het vraagstuk van vrede en veiligheid, dat van de mensenrechten en de ecologische crisis.²¹

Als Rooms-Katholieke Kerk in Nederland hebben wij een diaconale traditie hoog te houden. Parochies hebben een groot aan-

deel daarin. Er is in de afgelopen periode veel personele en financiële steun gegeven aan alloctonen, asielzoekers en vluchtelingen, onder meer door een beroep te doen op gastvrijheid en op medische, juridische en educatieve deskundigheid onder de gelovigen. Dat blijft ook in de komende jaren nodig. Als beleidsterrein is diaconie wellicht op het kerkprovinciaal niveau in de afgelopen jaren iets minder in zicht geweest dan in de periode daarvoor. Dit wil overigens niet zeggen dat er minder dienstverlening van de geloofsgemeenschap is geweest aan concrete personen en aan de samenleving als geheel. Het geeft ons wel reden de vraag in bespreking te nemen of een duidelijker geprofileerd diaconaal beleid in bisdommen en kerkprovincie gewenst en mogelijk is.

5. Besluit

Zes jaar geleden schreven wij aan het slot van ons Ad Liminarapport dat de complexe situatie van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland ons reden gaf tot zorg en hoop. Dat is in wezen niet veranderd. Sommige zorgen zijn wij ons scherper bewust geworden. Wij willen ze realistisch, doortastend en met gevoel voor de juiste maat tegemoet treden binnen de mogelijkheden die wij hebben. Wij hopen dat onze *communio* zo sterker wordt en ons getuigenis van Christus en het Evangelie aan overtuigingskracht wint.

De Eerste Brief van Petrus is geschreven aan christenen die het niet gemakkelijk hebben. Weliswaar verschilt hun situatie van de onze. Toch kunnen de bemoedigende woorden die zij aangereikt krijgen, ook ons aanspreken. Zij worden er meteen al aan herinnerd dat God ons herboren liet worden tot een leven van hoop. De opstanding van Jezus Christus is het fundament van die hoop. Gods grote barmhartigheid is de bron ervan

19. A.w., 43.

20. A.w., 50.

21. A.w., 51.

(1Pe 1,3). En de beproevingen dan – het zijn er allerlei – waaronder zij te lijden hebben? Zij “dienen om de deugdelijkheid van uw geloof te bewijzen” (1Pe 1,6-7). Een situatie van zorg en hoop tegelijk verwijst ons naar de basis en de bron van ons geloof. Zo worden wij uitgenodigd vanuit Gods barmhartigheid en Christus’ verrijzenis te leven,

gemeenschap te vormen en gestalte te geven en onze opdracht te vervullen in geloof, hoop en liefde. Zo gaan we de komende jaren vol vertrouwen tegemoet.

Utrecht, 27 januari 2004